

Mluvené a psané texty ve vzájemných citacích (aluzích)

JANA HOFFMANNOVÁ
(Praha)

1. „Mluvenost“ a „psanost“ bývají někdy pokládány za dva různé jazyky, ev. dvě různé existenční formy, „mody“ jednoho jazyka; jindy se naopak autonomie obou forem popírá. V angloamerickém výzkumném kontextu se dostává navíc distinkce psanosti a mluvenosti (*writing - speaking*) do komplikovaných vztahů k dichotomii *orality - literacy*. Názory na podstatu psanosti a mluvenosti jsou nejrůznější; např. R.Lakoffová (1982) pokládá tyto dvě formy spíše za určité sociální produkty, resp. kulturně-sociální technologie (které máme k dispozici, které užíváme v různých situacích). Jiné koncepce pracují s psaným a mluveným *stylem*; pak by ovšem ve smyslu Hausenblasova (1973) rozlišení stylů komplexních a simplexních šlo o styly velmi komplexní. Mluví se též o dvou různých *kognitivních stylech*, vtírá se nám tu i označení *registr*.

V tomto článku však nemohu předložit rozsáhlý rozbor této obecné problematiky. Chtěla bych pouze přispět k vyjasnění vztahů mluvených a psaných textů tím, že se zamyslím nad oblastí, která je na přechodu mezi oběma hlavními typy textů; nad prostorem, kde se mluvené a psané texty dotýkají a kde se jejich vlastnosti mísí. Opírám se přitom mj. o názor D.Tannenové, která ve svých četných pracích na toto téma (1982a, b aj.) spatřuje mezi dvěma krajními póly - mluveností reprezentovanou spontánním dialogem a psaností reprezentovanou literárními texty - *kontinuum*, kde dochází ke křížení obou polarit. Podle Tannenové existuje „mluvená literatura“, resp. „mluvená psanost“ a stejně tak „psaná konverzace“, resp. „psaná mluvenost“. Kromě toho jsem se pro svou úvahu nechala inspirovat pracemi W.Chafea (1982), J.Gumperze (srovnej např. Gumperz - Keltman - O'Connor 1984), D.Olsona (1991 aj.), E. Ochsové (1979), D.Murrayové (1988) ad. - tedy celé skupiny vesměs známých angloamerických

badatelů z oblasti teorie textu, analýzy dialogu, psycholingvistiky a sociolingvistiky, kteří se touto tematikou dlouhodobě zabývají. Z českých příspěvků k této problematice bych ráda (vedle již klasických prací J.Vachka, srov. nové vyd. 1989) upozornila z poslední doby aspoň na některé příspěvky ve sborníku *Linguistica XVIII* (1989) a na stať O.Müllerové (1989). Na uvedené literatuře je založen následující (jistě nikoli úplný) soubor charakteristik spjatých s póly psanosti na jedné, mluvenosti na druhé straně.

Psaný text	Mluvený text
připravenost, plánovitost, formálnost	nepřipravenost, spontánnost, neformálnost
dominantní orientace na obsah;	orientace na složitější tematika sociálně-psychologické, vztahové, pragmatické složky komunikace; jednodušší tematika
dekontextualizace	kontextualizace
statičnost	dynamičnost
retrospektivní zaměření	prospektivní zaměření
integration	involvement
abstraktnost, racionálnost, analytičnost, logičnost, objektivnost	konkrétnost, subjektivnost, emotivnost
organizovanost, uspořádanost	neorganizovanost, neuspořádanost
komplexnost	fragmentárnost
explicitnost	implicitnost
určitost	neurčitost
komplexnější syntaktické struktury (subordinace atd.)	koordinace, juxta pozice, eliptičnost, neúplná realizace syntaktických konstrukcí
kondenzace, nominalizace, pasívum	opakování, korektury a rektifikace, „false starts“, návraty frekvence deiktik, osobních a ukazovacích zájmen, vycpávkových výraů, členicích signálů,
interpunkce	parajazykové a mimojazykové prostředky
spisovnost	nespisovnost
monolog	dialog (monolog)

Z tohoto přehledu je patrné, že vlastně každá charakteristika zakládá škálu, na které se konkrétní texty pohybují; že vlastně asi není mnoho textů, které lze umístit na póly (extrémní mluvenost – psanost), nýbrž že zřejmě většina textů tyto charakteristiky v různých proporcích kombinuje. Mluvenost a psanost se tedy ukazují jako polarizace do značné míry umělé; jen zřídka se setkáváme

s psanými, resp. mluvenými texty v „čisté” podobě. Zastavme se stručně alespoň u několika vybraných protikladných charakteristik z výše uvedeného přehledu a všimněme si jejich relativní platnosti, skutečnosti, že se vztahují pouze k některým textovým typům apod.

1.1. Známy argument z tohoto hlediska představují např. osobní dopisy a drobné každodenní vzkazy nebo poznámky, které si děláme pro sebe. Jde sice o texty psané, rozhodně se však většinou nevyznačují připraveností, plánovitostí, formálností. Naproti tomu přednášky nebo veřejné projevy sice patří k textům mluveným, tyto vlastnosti jsou však pro ně charakteristické. Právě zde by se dalo hovořit o tzv. „druhotné (mluvené) psanosti” a „druhotné (psané) mluvenosti”.

1.2. Relativní platnost má i Gumperzovo rozlišení větší autonomie, dekontextualizovanosti psaného textu a silné kontextualizace textu mluveného. V současné době se věnuje velká pozornost intertextualitě, intertextovým rozměrům uměleckých i jiných textů; podle těchto teorií každý text v sobě obsahuje mnoho předchozích (a vlastně i budoucích) textů, vztahuje se k nim, lze ho pochopit jen na jejich pozadí (srov. i „stopy” v teorii J.Derridy). Zvláště dnes vznikají silně heterogenní psané texty, přeplněné citáty, aluzemi, narážkami, parafrázemi, komentáři atd., objevují se různé mezitextové formy a na podkladě textových návazností vznikají celé série textů. Zdá se, že s těmito stále se rozšiřujícími textovými interferencemi korespondují i interference mluvenosti a psanosti; a v tomto smyslu zřejmě nelze u psaného textu mluvit o dekontextualizaci (dekontextualizovanosti).

1.3. Mnoho autorů se odvolává (nezřídka i polemicky) na W.Chafea, který charakterizuje psanost a mluvenost hlavně protikladnými vlastnostmi „integration” a „involvement”. „Integration” znamená kompaktnost, soustředěnou vypracovanost psaného textu; „involvement” je míra osobní zaangažovanosti autora, osobního vkladu autora do textu, explicitně projevovaný/vztah autora k tématu, textu, příjemci (výrazem, „involvement” jsou apely na adresáta, vyžadování zpětnovazebních signálů, užívání prostředků emfatických a emocionálních, částic, citoslovcí...). Asi právem někteří autoři namítají, že Chafe staví proti sobě vlastnosti inkompatibilní: že proti „integration” u psaného textu by měla stát neintegrovatost, nevypracovanost textu mluveného, a proti „involvement” u mluveného textu zase nedostatek projevů osobní zaangažovanosti autora v psaném textu, spíše projevy jeho osobní distance apod.

1.4. U distinkce explicitnosti a implicitnosti opět záleží na tom, jakou „explicitnost” máme na mysli. Explicitnost bývá totiž chápána i pragmaticky: v tomto pojetí stupeň explicitnosti, úplnosti, jednoznačnosti textu (toho, co je

nutno vyjádřit) závisí na společných znalostech, na míře společných zkušeností partnerů, a právě vysokou měrou společných znalostí a zkušeností je dána explicitnost textu. (Podobný problém řeší ostatně D.Olson i u významu: přiklání se k tomu, že u psaného textu je význam zakotven v textu samém, zatímco v mluveném textu má význam pragmatickou povahu, je zakotven v intenci mluvčího a v interpretaci příjemce. Ostatně vzpomeňme už Griceova rozlišení významu „doslovného“ a „zamýšleného, intendovaného“.)

1.5. Výrazové prostředky mluveného a psaného textu vynikají značnou specifikou; je obtížné (možna i zbytečné) vést mezi nimi paralely, uvádět je do vzájemných vztahů. Zvažjeme-li např. roli, kterou hraje při organizaci psaného textu interpunkce, a roli parazykových a mimojazykových prostředků (intonace, pauzy, tempo, rytmus, výška hlasu...) při organizaci textu mluveného, těžko můžeme do tohoto poměru vnášet přílišnou symetrii. Situace je navíc komplikována často zastávaným názorem, že se při recepci psaného textu uplatňují jeho (potenciální) zvukové vlastnosti; srov. např. formulaci W.Chafea, že „čtenář ve své prozodické fantazii zavádí na základě interpunkce intonační předěly“.

1.6. Vztahy mezi spisovností – nespisovností na jedné straně a psaností – mluveností na straně druhé představují zvláště komplikovaný problém v české jazykové situaci; jde vlastně o pozici distinkce psanost – mluvenost na ose rozvrstvení národního jazyka.

1.7. Problém *sui generis* představuje i vztah mezi dvojicemi mluvenost – psanost a monologičnost – dialogičnost. Mluvené monology i texty psané bývají např. často nejrůznějšími způsoby dialogizovány; s mírou dialogizace se často zvyšuje míra „involvement“, osobního zaujetí autora v psaném textu nebo mluveném monologu, a snižuje se naopak tam, kde je mluvený monolog připravený, kde je pod dominantním vlivem psaného textu (srov. Müllerová 1989).

Zdá se tedy být zřetelné, že ani jedna z uvedených protikladných charakteristik nerozlišuje ostře texty mluvené na jedné straně a texty psané na straně druhé; že jde spíše o charakteristiky, které je možno připsat určitým situacím, komunikačním strategiím apod.

2. V další části článku bych se ráda zaměřila na vzájemné „citace“ (či spíše aluze) mezi mluvenými a psanými texty; na prvky, jevy, vlastnosti, které přecházejí z textů mluvených do textů psaných a naopak. Nechávám tedy stranou citace textu psaného v textu psaném (tj. např. to, že se v odborném textu citují prameny a literatura; nebo to, že umělecké texty – hlavně postmoderního typu –

jsou založeny na intertextovosti) i citace textů mluvených v textu mluveném (to, co se děje při tradování folklórních textů, při vyprávění anekdot, při besedách a odborných diskusích, kdy se účastníci vzájemně na sebe odvolávají). Zajímá mne hlavně „citování“ mluveného textu v textu psaném a psaného textu v mluveném; zde samozřejmě nejde o doslovné citace („doslovnost“ tu ani není možná, protože se nutně mění mnoho atributů, situačních charakteristik textu, výrazových prostředků aj.), ale snad by bylo možno pokládat za „citaci“ (nebo spíše aluzi) i přenos určitých rysů, charakteristik, složek psanosti a mluvenosti.

Pokud jsem výše uváděla (a zároveň hned zpochybňovala) jednotlivé charakteristiky psaných a mluvených textů, nečinila jsem tak tedy proto, že bych byla přesvědčena o výskytu psaných a mluvených textů v čisté, polární podobě. Domnívám se spíše, že existuje určité povědomí uživatelů o charakteristikách spjatých s mluveností a psaností a že toto povědomí je využíváno ve vzájemných aluzích („citacích“) prostřednictvím přenosu některých charakteristik mluveného textu do textu psaného, resp. psaného textu do textu mluveného. Známe ze zkušenosti situace, kdy potřebujeme ocitovat v psaném textu úryvek textu mluveného; obvykle musíme změnit, odstranit řadu charakteristik původního textu, např. opakování, syntaktickou neartikulovanost, neurčitost, emfaticnost aj. (jde vlastně o jistý druh „překladu“, překódování). Podobně v situaci, kdy chceme do mluveného projevu zapojit složitý, kompaktní, abstraktní úryvek z psaného textu, musíme původní text zjednodušit, rozčlenit atd. - tedy opět změnit jeho základní charakteristiky tak, abychom umožnili porozumění posluchačů. Zde však patří má pozornost situacím, kdy přes prováděnou transformaci mluveného textu do podoby textu psaného (a naopak) původní charakteristiky textu nechceme změnit, ale chceme je (aspoň některé, vybrané) záměrně ponechat, ev. je přímo stylizujeme (např. v psaném textu opakování nebo syntaktickou neartikulovanost, tj. typické vlastnosti textů mluvených). V těchto případech mluvím o aluzivním užití, o „citování“ těchto rysů a jejich projevů (obvykle s určitým záměrem, jako je např. ironizace, zesměšnění).

Samozřejmě si uvědomuji, že užívání termínů citát/aluze je v těchto souvislostech problematické. Zdá se však, že některé teorie a definice citátů a aluzí toto široké chápání umožní. Např. D. Daneková (1972) mluví o kvazicitátu, resp. o strukturním citátu (citování určité struktury) v případě, že v textu je reprodukován nikoli konkrétní text, ale soubor rysů příznačných pro určitou skupinu textů. (V našem případě je soubor rysů příznačných pro mluvené texty reprodukován v textu psaném, a soubor rysů příznačných pro psané texty v textu mluveném.) – I další pojetí hovoří o citátu nejen při navazování na konkrétní text,

ale i při navazování na soubor textů s výraznými společnými rysy (na styl určité doby, literárního směru - ale možná i na styl textů psaných, resp. mluvených?). – Jiné teorie zde ovšem právem mluví spíše o aluzi. T.Žilka (1979) rozlišuje aluzi tematickou a jazykově-stylistickou, J.Homoláč (1989) považuje za vhodnější označení jazykově-stylová; snad i v našem případě by mohlo jít o aluzi vztahenou k jazyku a stylu textů psaných, resp. mluvených. P.Mareš (1985) definuje aluzi jako nepřesnou reprodukci, ev. reprodukci pouze některých složek nebo rovin původního textu; nám jde v tomto smyslu o reprodukci charakteristik mluvenosti/psanosti. – Konečně H.Plett (1988) ve stati o poetice citace uvádí, že citace odkazuje buď k jinému textu, nebo k systému (a reprodukuje určité složky, charakteristiky, pravidla tohoto systému). Domnívám se, že náš případ lze situovat mezi tyto dvě možnosti: nejde o přenos konkrétního textu ani o přenos charakteristik určitého jazykového systému, ale o přenos vlastností určité skupiny, typu textů.

Hledáme-li kritéria pro strukturaci prostoru, kde se mezi mluvenými a psanými texty pohybují vzájemně aluze (citace), musíme se zřejmě především ptát:

2.1. co se tu vlastně přenáší, „cituje“ (které charakteristiky a rysy, nebo přímo které výrazové prostředky);

2.2. proč se to takto cituje (citování může mít různé motivace a funkce, jsou tu různé strategické aspekty, cituje se vědomě i nevědomě...);

2.3. kdy a kde se cituje (v jakých situacích, v jakých typech textů);

2.4. jak se cituje (jakým způsobem je citátové místo, např. pasáž s charakterem mluveného projevu, integrována do textu psaného; zda je nějak komentována, vyznačena uvozovkami apod.). Někdy si sám autor dobře uvědomuje, že přenáší charakteristiky, prostředky příznačné pro mluvený text do textu psaného, zamýšlí se nad tím, sám v textu svůj postup komentuje.

3. Uvedená kritéria se nyní pokusím blíže představit ve vztahu ke konkrétním textovým typům. Pokud jde o první kritérium (co se cituje, přenáší), uvedme aspoň, že z textů mluvených do psaných se často přenáší rysy jako dialogičnost, kontaktovost, „involvement“, bezprostřednost, emocionálnost; dále nápadné prostředky a způsoby vyjádření jako koordinace, juxtapozice, deixe, mechanismy opakování, korektur a rektifikací, a v českém textu nespisovné prostředky (zvláště z obecné češtiny). Z textů psaných do mluvených se naproti tomu přenáší zejména abstraktnost, propracovanost, logičnost, explicitnost, syntaktická složitost (až šroubovanost), kondenzovanost; dále prostředky spisovné až knižní, různé fráze, klišé, administrativní obraty, ev. různé výrazové ozdoby a figury.

V této části článku však budu pracovat především s druhým kritériem – tj. budu se zamýšlet nad funkcemi, nad motivací citací a aluzí tohoto typu.

3.1. Příčiny, motivace přenosů z textu mluveného do textu psaného

3.1.1. Úkolem psaného textu může být zaznamenat, uchovat text mluvený. S různou mírou „doslovnosti“ se o to snaží transkripty mluvených textů (takto lze ovšem zachovat pouze některé specifické rysy mluveného projevu – o určité kvalitě mluveného textu je psaný přepis nezbytně ochuzen). Patří sem i speciální případ stenografických záznamů, a posléze různé zápisy, protokoly (míra přenášení „mluvenosti“ je tu určena mírou oficiality těchto materiálů, způsobem jejich dalšího využití).

3.1.2. V jiných případech není cílem přenosu „doslovné“, dokumentární uchování mluveného textu včetně příslušných charakteristik, ale spíše uchování určité autenticity, přirozeného dojmu, jakým mluvený text působí. Uvedu několik příkladů takto motivovaného přenosu:

3.1.2.1. Při formulování soukromých dopisů a vzkazů někteří pisatelé nejsou ani schopni nasadit psaný „registr“, spisovný kód atd. Pro nás jsou však zajímavější autoři, kteří se vědomě, na základě zhodnocení situace, adresáta a dalších faktorů rozhodnou, že i v psaném textu (aspoň zčásti) zachovají ráz svého přirozeného mluveného projevu; pak obvykle dochází k míšení prostředků obou „registrů“.

(1) Čau nádhero! To koukáš, co? Je to tak, nešálí tě zrak, alébrž Tě zdraví ze své každoroční dovolené na Malorce T.A.

P.S. Nebylo už úniku před škemráním mojí polovičky, a tak jsme si „vyrazili na dovolenou“. Je to sice o něco menší otrava, než jsem se obával, ale i tak to stojí za starou bačkoru. Zatím jsme v děsně narvaným kempu na Dvořišti, ale snad se ještě pohnem někam dál. Už abych byl zpět na pracovišti!

V textové ukázce (1) - tj. v textu pohlednice, kterou 28letý autor adresoval svému kolegovi, kamarádovi - se tak mísí prostředky spjaté s psaným textem, ev. až knižní nebo zastaralé, užívané spíše ironicky (*nešálí tě zrak, nebylo úniku, alébrž*) s prostředky charakterizovanými výraznou mluveností (*čau nádhero; to koukáš, co?; je to otrava; stojí to za starou bačkoru; pohnem se; v děsně narvaným kempu*).

3.1.2.2. Exponenty mluvenosti nacházíme nezdídky i v textech inzerátů; např. mladí lidé, kteří formulují své seznamovací inzeráty, sem přenášejí ze

spontánních mluvených projevů svůj způsob vyjadřování jako svou osobní charakteristiku:

(2) Jste správný holky? Vlastníte běžky a pohory? Pošlete fotky, hledají vás dva 21/184, 188 bezva kluci Zn.: Dlouháni.

Do textu tohoto inzerátu např. pronikly příznačné lexikální prostředky a s nimi příslušné slovtvorné postupy (*kluci, holky, fotky, pohory, dlouháni, bezva*), ale i nespisovný tvar adjektiva z obecné češtiny (*správný holky*).

3.1.2.3. Z oblasti publicistiky si připomeňme příklad úpravy interview pro tisk (srov. o tom podrobně Hoffmannová 1992). Redaktor uskuteční rozhovor se známou osobností obvykle formou mluveného dialogu; interviewovaná osobnost při tom užívá přirozených prostředků spontánního mluveného projevu. Novinář pak stojí před problémem, které z těchto specifických, osobitých charakteristik mluveného projevu (a v jaké míře) zachovat při transformaci textu do psané podoby pro noviny nebo časopis. Rozhodne-li se uchovat co nejvíce z autenticity, originality působení interviewované osobnosti, dovolí si některé charakteristiky jejího mluveného projevu v psaném textu ponechat:

(3) Za mnou ted' lezou režiséři, nebudu je jmenovat, a strkají mi filmový scénáře, napsaný před toudletou dobou, chtějí to udělat, ale vždyť je to paskvil, ale voni to nechápou, jelikož je jim líto vyhodit nějaký ty scénáře, ale scénáře jsou koncipovaný ze strachu z autocenzury, ze snažení přetloutc jinýho, vydělat peníze, a je to na nich vidět, protože to nejsou umělecký díla, ale slepence...

Úryvek pochází z novinového rozhovoru s hercem P.Landovským; jeho robustní projev je natolik sugestivní, že se redaktor rozhodl neutlumit všechny jeho přirozené rysy. Výraznou charakteristikou mluvenosti, která je ve výsledném textu citována, je zejména splývavá, nerozčleněná, aditivní syntax, typická právě pro mluvené texty.

3.1.2.4. V umělecké literatuře má úsilí o autenticitu, které zasahuje i výrazové, jazykové prostředky, nesmírně mnoho podob a projevů. Za všechny bych tu chtěla upozornit aspoň na texty z autorské dílny české Skupiny 42 - seskupení, které se výrazně prosadilo v českém uměleckém životě za druhé světové války. Skupina 42 čerpala svou poetiku ze světa periferie, činžákových pavlačí, a programově se snažila odpatetizovat výraz. Toto úsilí o autenticitu mělo však u každého tvůrce a dokonce i v různých dílech téhož autora, odlišné podoby. Srovnajme aspoň dvě následující ukázky textu básníka a výtvarníka Jiřího Koláře:

(4) O Libuši a Přemyslovi

...Páni to vočíhli a meldovali sedláka vo méno
Von jim řek že je Přemysl
Chvíli čuměli to se ví jako praštěný rozporkou
pak na sebe mrkli
a chtěli aby s nima hnedky jel
Ale von zabod votku a zabručel:
- To je votrava, že ste přiহারcovali tak brzo,
kdybyste se bejvali zdrželi jen vo chlup,
moch sem pole dovorat
a sedláci nemuseli mít nikdy vysoko do žlabu.
Nedá se svítit,
dyž ste sebou tak hodili,
musim s tím ven,
holt jednou bude co dlabat a jindy ne!...

(5) JEZ UŽ, PROSÍM TĚ,

KAM KOUKÁŠ? NEDLOUBEJ

se v nose, vystydne ti to, jeden
se s tím vaří, a ty loviš, kde co letí, neslyšelas?
Jsem ti snad pro blázny? Budeš
to mít jak led, nerochněj
se v tom jako rochně a jez pořádně, stojí
to takové krvavé peníze a ty děláš,
jako by to byl utrejch. Mám
snad kleknout na kolena? Naber
si pořádně, nepřevaluj každé sousto tisíckrát
z jedné strany na druhou a jez
jako člověk. Probohaživého
jez, na co jsem to vařila, vždyť
je to jako psí čumák!...

Ukázka (4) je nápadná silně exponovanou nespisovností zejména v rovine lexikální (*vočíhnout, meldovat, čumět, přiহারcovat, dlabat, holt*), ve sféře frazeologismů a jiných ustálených spojení (*mít vysoko do žlabu, jako praštěný rozporkou, zdržet se vo chlup, nedá se svítit*), v rovině tvaroslovné (*řek, zabod, s nima*) i v oblasti výslovnostních zjednodušení, která se promítají do grafické podoby výrazů (*von, votrava, vočíhnout, votka = otká; méno; bejvali; moch; dyž; musim, s tím...*). Silně nespisovná dikce textu navíc kontrastuje s klasickou

stylizací titulu (O Libuši a Přemyslovi). - Naproti tomu ukázka (5) - pocházející přibližně z téhož období a obsažená rovněž ve výboru s názvem Vršovický Ezop - má zcela odlišný charakter: obsahuje minimum vlastních výrazových prostředků nespisovnosti, aluze k mluvenému projevu lidového mluvčího v banální každodenní situaci zde tkví hlavně v obsahu a celkovém stylu textu, a to vše je doprovázeno nápadným kontrastem syntaktického a veršového členění. I teoretik Skupiny 42 Jindřich Chaloupecký (1990) ve studii o J.Kolářovi upozornil na „...zvláštní charakter Kolářovy řeči. Nebyla to ani řeč literatury, ani řeč hovorová. Využívala obyčejné řeči obyčejných lidí...; zatímco se však obvykle této řeči používá uvnitř řeči literární jako kontrastu, v Kolářově díle tato řeč byla východiskem básně... Jeho poezie není udělána z lidové řeči, jaká je. Kolář vyvozuje z ní metodu, již používá k novému cíli...” Také J.Chaloupecký si tedy povšiml různých funkcí, jaké mohou aluze k mluvenosti mít (kontrast, východisko), a zároveň postihl, že u Koláře nejde o přenos mluveného projevu do literárního textu „tak, jak je”, ani o napodobování, imitaci mluveného projevu, ale spíše o využití určitých znaků, charakteristik mluveného textu. Mezi prozaiky spjatými se Skupinou 42 je nejvýraznější osobností bezpochyby Bohumil Hrabal. Následující ukázka z jeho tvorby pochází sice z pozdějšího, nedávného období (z knihy *Vita nuova*), z našeho hlediska je však pro autorovo prozaické dílo dostatečně reprezentativní:

(6)... Není to nic co by jsi neuměla hele každéj zamilovanej kluk a holka píše milostný psaníčka takový milostný dopis to vlastně je adresný poselství a každéj kdo napsal tucty zamilovanejch dopisů tak už je v jistým smyslu básník protože v takovým milostným vzkázání to člověk napíše tolik takových hovadin že některý ty voloviny se podobají krásný literatuře...

B.Hrabal strávil ve svém životě mnoho času tím, že odposlouchával intonaci, spád řečového proudu, „hovorů” na ulici, ve sběrně odpadových surovin, v hutích, při „hospodském kecu” apod.; to se výrazně promítlo do jeho textů především příznačnou splývavou syntaxí (kromě např. expresivity lexikální – srov. zde *hovadiny*, *voloviny*). Květoslav Chvatík (1992) vyzdvihuje u Hrabala a Skupiny 42 snahu „obnovit autenticitu literatury návratem k antropologickým zdrojům”; domnívám se, že součástí této snahy je i nápadné využívání aluzí k mluvenosti, k různým znakům a typům mluvených projevů.

(Naprostou jinou podobu a vývojovou etapu této „autenticizace” literatury by představovala např. literatura undergroundového typu. Největší spory českých kritiků z tohoto hlediska vyvolala v poslední době próza Jana Pelce A bude hůř:

zvolená jazyková hladina, tj. hypertrofie mluvenostních, nespisovných, slangových a argotických prostředků, se těžko uvádí do vztahu k ustáleným představám o estetické funkčnosti literárního textu.)

3.1.3. Další funkci, motivaci sledovaných aluzí (přenosu prostředků a rysů mluvených textů do textů psaných) představuje snaha přiblížit se adresátovi, zapůsobit na něj. I tomuto úsilí mohou účinně sloužit např. nespisovné jazykové prostředky; hlavním projevem této snahy je však v psané publicistice i v uměleckých textech dialogizace. Přítom úplně stranou zde už musím ponechat celou rozsáhlou, tak často řešenou problematiku výstavby dialogu v uměleckém textu, tj. např. otázku, jak formovat dramatický dialog, aby působil přirozeně, aby nebyl pouhou kopií, naturalistickou imitací spontánního dialogu mluveného: ani zde tedy nemůže jít o mechanický přenos, ale opět se pohybuje na úrovni dílčích, výběrových aluzí.

3.2. Příčiny, motivace přenosu z textu psaného do textu mluveného

3.2.1. K těmto transformacím může někdy vést např. snaha reprodukovat psaný text s aspoň relativní přesností: bývá tomu tak při ústních jednáních státních, správních aj. orgánů, která se opírají o zákony, předpisy, dokumenty, soubory závazných psaných textů. Při jednání na úřadech, u soudu apod. se tyto dokumenty nějakým způsobem citují, parafrázují; např. právník v advokátní poradně se snaží volně tlumočit zákony, parafrázovat je s ohledem na porozumění klienta, ale přesto do mluveného výkladu přenáší dikci kanonizovaného psaného textu.

3.2.2. V jiných případech není motivací přenosu snaha o přibližnou reprodukci dokumentu, ale spíše úsilí o přesné podání náročného obsahu v mluveném textu a o propracovanost, logičnost formulací (např. v odborných výkladech, přednáškách); toto „citování“ rysů psaného textu se však často děje na úkor srozumitelnosti výsledného textu mluveného.

3.2.3. Jinou motivací představuje úcta (třeba podvědomá) k psanému slovu (v situacích, kde si např. sdělujeme poznatky a zážitky z četby). Např. dvanáctiletý chlapec při improvizovaném, nepřipraveném vypravování o přečtené knize neustále používá oficiální spojení *koncentrační tábor*, které vlastně z knihy; jeho vyprávění je velmi bezprostřední, expresivní, ale po celou dobu se v něm neobjeví nespisovná podoba *koncentrák*, kterou bychom v tomto typu spontánního mluveného projevu spíše očekávali. Podobný jev lze sledovat v nahrávce neformální konverzace studentů: v hovoru zcela převládá nespisovná poloha, tj. obecná čeština; jakmile však jeden ze studentů začne charakterizovat knihu, volně reprodukovat kamarádům její obsah, objevují se v jeho projevu pod vlivem

psaného textu prostředky daleko spisovnější (vlastně neuvědomělé citáty spisovného vyjadřování).

3.2.4. Některé prostředky se mohou z psaných textů do textů mluvených přenášet i s cílem zapůsobit silněji na adresáta: jsou to např. v oslavném projevu obrazná a patetická vyjádření, rétorické figury apod., která mají spíš charakter psanosti, jsou spjata s texty uměleckými, ev. esejistickými.

3.2.5. Další funkcí těchto „citací“ může být ironie: např. v už zmíněné konverzaci intelektuálů, studentů, která probíhá v obecné češtině, se někdy - právě s ironickým záměrem - náhle objeví vyjádření spisovné, s ironickou intonací je vlastně citována spisovnost (srov. např. repliku studentky *je to velice sladké sem od toho velice zapatlána*).

Jistě by bylo možno jmenovat ještě další funkce podobných přenosů - bezpočet situací, kde dochází ke čtení, přednesu nebo reprodukci psaných textů, se objevuje ostatně i v běžném dorozumívání (lidé si často předávají různé recepty, návody k použití apod., a také přitom nevědomky „citují“ některé znaky původních psaných textů).

4. Dalším kritériím pro popis a třídění tohoto typu aluzí (tj. kritériím 2.3. a 2.4. - kde a jak se cituje) se zde už nemohu soustavněji věnovat; situace a typy textů, v nichž ke vzájemným aluzím dochází, jsem však aspoň zčásti naznačila v předchozím výkladu. Pro budování typologie textů mají tyto složité vztahy mezi mluveností a psaností nepochybně značnou relevanci (o přechodných typech textů z tohoto hlediska píše podrobně Daneš 1989). Zcela nové typy textů a nové relace mezi texty ostatně dnes do tohoto kontextu vstupují s novými komunikačními médii: např. Murrayová (1988) ukazuje, jak spolupracovníci, kteří sedí u různých terminálů computeru, spolu komunikují prostřednictvím počítače (posílají si tak i osobní vzkazy); přitom však intuitivně rozlišují, pro jaké situace a pro která témata je vhodný tento typ dorozumívání, kdy je vhodnější využít telefonu a kdy je třeba rozhovoru face-to-face, proto např. prostřednictvím computeru pošlou partnerovi vzkaz, aby jim zavolal nebo je navštívil).

Samostatnou problematiku by představovalo hodnocení těchto aluzí, možné hodnotící přístupy k tomu, že text často osciluje mezi mluveností a psaností, že se v něm příslušné charakteristiky kombinují. V úvahu přichází hodnocení

4.1. z hlediska lingvistiky: to bývá někdy velmi pozitivní (viz např. názor, že kombinací rysů mluvenosti a psanosti vznikají v textu i některé vyšší, komplexnější významy), jindy spíše negativní. Upozorňuje se mj. na to, že v psaném textu dialogizace, „involvement“, rysy mluvenosti a interakce mohou ztěžovat

porozumění (a podobně i charakteristiky psaného textu přenesené do projevu mluveného);

4.2. z hlediska samotných účastníků komunikace: ti mohou různě hodnotit citování psanosti, spisovnosti atd. v mluveném projevu (např. v televizních a rozhlasových besedách, kde může působit nepřírozně) i citování mluvenosti, nespisovnosti v projevu psaném (může být považováno za nevhodnou familiárnost, podbízivost, „vlezlost“ – např. v publicistice, ale i v dopisech od osob, s nimiž adresát není ve vyložené důvěrných vztazích).

Prostor, v němž dochází ke vzájemným dotekům, kontaktům, křížení mluvených a psaných textů, představuje tedy neobyčejně dynamickou oblast současné komunikace a nabízí nám mnoho impulsů a inspirací. V tomto článku jsem chtěla pouze naznačit možnosti, jak tento prostor strukturovat – jak přistupovat k tomuto typu aluzí, jak postihnout jejich specifiku.

Literatura

- Danek D., 1972, *O polemice literackiej w powieści*, Warszawa: PWN.
- Daneš F., 1989, *Existenzmodi des Textes*. — „Linguistica XVIII...”, s. 49-56.
- Gumperz J.J., Keltman H., O’Connor M., 1984, *Cohesion in spoken and written discourse: Ethnic style and the transition to literacy*. — Tannen, D. (ed.), *Coherence...*, s. 3-19.
- Hausenblas K., 1973, *Komplexní a simplexní styly*. — *Poetyka i stylistyka słowiańska*, Wrocław: Ossolineum, s. 39-46.
- Hoffmannová J., 1992: *Interview: mezi mluveným a psaným textem*, „Naše řeč” LXXV, s. 57-71.
- Homoláč J., *Aluze v slovesných textech uměleckých (Úvaha pojmoslovná)*, „Slovo a slovesnost” L, s. 288-294.
- Chalupecký J., 1990, *Na hranicích umění*, Praha: Prostor — Arkýř.
- Chvatík K., 1992, *Melancholie a vzdor*, Praha: Českosloveský spisovatel.
- Lakoff R., 1982, *Some of my favorite writers are literate: The mingling of oral and literate strategies in written communication*. — Tannen D. (ed.), *Spoken and written language...*, s. 239-260.
- „Linguistica” XVIII (*Gesprochene und geschriebene Kommunikation: Voraussetzungen und gesellschaftliche Funktionen*), 1989, ed. J.Kořenský, Praha 1989.
- Mareš P., 1982, *Citát v textu, zvláště uměleckém*, „Slavica Pragensia” XXV, s.217-229.
- Müllerová O., 1989, *Ke vztahu mluveného a psaného textu (srovnání mluveného a psaného vypravování)*, „Slovo a slovesnost” L, s. 205-216.

- Murray D.E., 1988, *The context of oral and written language: A framework for mode and medium switching*, „Language in Society” LVII, s. 351-373.
- Ochs E., 1979, *Planned and unplanned discourse*. — Givón T. (ed.), *Discourse and syntax*, New York: Academic Press, s. 51-80,
- Olson D.R., 1991, *Children's understanding of interpretation and the autonomy of written texts*. In: *Text* 11, č. 1, s. 3-23.
- Plett H.F., 1988, *The poetics of quotation*. — Petöfi, J.S. Olivi T. (eds.), *Von der verbalen Konstitution zur symbolischen Bedeutung*, Hamburg: Buske, s. 313-334, .
- Tannen D., 1982a, *The oral/literate continuum in discourse*. — Tannen D. (ed.), *Spoken and written language...*, s. 1-16.
- Tannen D., 1982b, *Oral and literate strategies in spoken and written narratives*, „Language” LVIII, s. 1-21.
- Tannen D. (ed.), 1982, *Spoken and written language: Exploring orality and literacy*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Tannen D. (ed.), 1984, *Coherence in spoken and written discourse*. Norwood, N.J.: Ablex.
- „Text” 11, 1991, č.1 (Special issue: Studies of orality and literacy. Critical issues for the practice of schooling. Ed. R.Horowitz.)
- Vachek J., 1989, *Written language revisited*, Amsterdam - Philadelphia: Benjamins.
- Žilka T., 1979, *Alúzia v literárnej komunikácii*, „Slovenská literatúra” XXVI, s. 152-165.

Gesprochene und geschriebene Texte in wechselseitigen Zitationen

Auf Grund der eigenen Erfahrungen, wie auch der theoretischen Arbeiten von verschiedenen Autoren, kann man einen umfangreichen Komplex der Charakteristiken zusammenstellen, die gewöhnlich den schriftlichen Texten auf der einen und den mündlichen Texten auf der anderen Seite, zugeschrieben werden. Diese Charakteristiken werden aber nur mit extremen, „reinen“ Fällen der mündlichen und schriftlichen Texte verknüpft; die meisten Texte dagegen kombinieren diese Charakteristiken in unterschiedlichen Proportionen, bewegen sich in dem Raum zwischen mündlichen und schriftlichen Texten, wo sich diese Eigenschaften kreuzen. In einigen Texten oder Textabschnitten werden diese Charakteristiken, diese typischen Züge - meist absichtlich - aus den schriftlichen Texten in die mündlichen Texte übertragen und umgekehrt; hier sprechen wir vorläufig über Allusionen, bzw. Zitate, oder eher Quasizitate (d.h. Zitationen des „Gesprochenen“ im schriftlichen Text und des „Geschriebenen“ im mündlichen Text). Diese speziellen Typen von Allusionen (Zitaten) versuchen wir nach folgenden Kriterien zu klassifizieren und zu beschreiben:

- 1) was wird übertragen (aus den mündlichen in die schriftlichen Texte z.B. Dialogizität, Unmittelbarkeit, Emotionalität, auffällige Ausdrucksmittel wie Wiederho-

lung, Rektifikationen, verschiedene Kontaktmittel; aus den schriftlichen in die mündlichen Texte z.B. Kondensation, syntaktische Kompliziertheit usw.);

2) **warum** diese Eigenschaften und Mittel übertragen werden: aus den mündlichen in die schriftlichen Texte z.B. mit dem Ziel, die Authentizität, Natürlichkeit des gesprochenen Textes zu erhalten, den Adressaten stärker zu beeinflussen; die „Zitation des Geschriebenen“ in dem mündlichen Text kann z.B. mit der Ironie, oder mit der Achtung vor dem Geschriebenen motiviert werden;

3) **wo** und **wann** (in welchen Situationen und Texttypen) werden diese Transpositionen verwirklicht;

4) **wie** werden diese Allusionen realisiert, wie werden sie in unterschiedlichen Kontext integriert (mittels Anführungszeichen, Kommentare usw.).